

зброї, озброєння та бойових припасів в Україну (ч. 1 ст. 114-2 КК України) та поширення інформації про переміщення, рух або розташування Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань (ч. 2 ст. 114-2 КК України). У цих випадках посягання здійснюється суто на основі національної безпеки України в інформаційній сфері, безальтернативно до будь-якої іншої групи суспільних відносин.

Викладене дозволяє стверджувати, що норми розділу I Особливої частини КК України «Злочини проти основ національної безпеки України» охороняють основи національної безпеки в інформаційній сфері у такий спосіб:

- як основний безпосередній об'єкт;
- як додатковий факультативний об'єкт.

УДК 177.8+316.613.43/624.2+343.95+159.9+616.89
DOI: 10.31733/15-03-2024/1/527-529

Вікторія САВІЩЕНКО

професор кафедри психології
та педагогіки Дніпропетровського
державного університету внутрішніх
справ, доктор юридичних наук,
кандидат педагогічних наук, професор

СОЦІАЛЬНА І АСОЦІАЛЬНА ПОВЕДІНКА: ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД

З давніх часів людина як *homo sapiens* намагалася навчити дітей правильної поведінки, передати історично накопичений досвід, культурні цінності. Уявлення про «правильну» поведінку відобразилося в моральних, правових, релігійних, культурних нормах. Однак ганебні сторінки історії: війни, геноцид, вбивства, насилля, терор засвідчують тваринне, духовно збідніле ставлення людини до природи і самої себе. Характерним є й те, що глобальні світові проблеми третього тисячоліття: кліматичних змін, штучного інтелекту, вичерпування природних ресурсів, ядерного військового загострення, COVID-19, – є наслідком поведінки людини. Тому на сучасному етапі розвитку найбільшою загрозою для людини є сама людина.

Як предмет філософського, правового, психолого-педагогічного осмислення проблема поведінки людини відома з Античних часів. Засади вивчення сутності поведінки сформовані Арістотелем, Демокрітом, Платоном, у Нові часи – поглиблені Г. Гегелем, І. Кантом, Й. Фіхте. Цікаві погляди на психологічну природу феномена поведінки залишили людству А. Адлер, А. Маслоу, К. Роджерс, З. Фройд, Е. Фромм, К. Хорні. Цінною є спадщина вчених А. Бандури, К. Лешлі, Б. Скіннера, Е. Торндайка, Дж. Уотсона, які досліджували поведінку як спосіб пристосування людини до соціального середовища. Явищу антисоціальної поведінки присвячені праці психологів і психіатрів Г. Айзенка, Ж. Годфруа, В. Корнієнко, Ч. Ломброзо, К. Шнайдера. Особливості, причини виникнення делінквентної поведінки вивчали соціологи та юристи: Р. Кацавець, М. Кікалішвілі, А. Личко, Р. Мертон, Р. Панчишин, Е. Сазерланд, В. Шаблистий. Характеристики правомірної поведінки визначили Я. Бариська, Д. Івановський, С. Капітанська, І. Переш, Г. Свириденко. Пошукам ефективних шляхів виховання, профілактики важковихованості приділяли увагу у педагогічній царині В. Андрущенко, І. Бех, А. Макаренко, С. Рубінштейн, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.

Протиправна поведінка завжди становила небезпеку для суспільства. Більшою загрозою вона набуває, коли притаманна тим, хто за професійним покликанням і присягою зобов'язаний служити Українському народові й Україні, захищати права і свободи людини і громадянина, інтереси суспільства і держави. Протиправна поведінка юристів зумовлює зневірення людей у справедливості, формує нігілістичні переконання, штовхає суспільну свідомість у прірву правової антикультури.

Вивчення проблеми протиправної поведінки потребує трансдисциплінарного підходу, який передбачає перенесення когнітивних схем з психології, педагогіки, деонтології до сфери права, створення спільних досліджень.

Феномен поведінки вивчають різні соціально-гуманітарні науки. У філософії його розглядають як здатність людини до діяльності, процес взаємодії живих істот; у соціології – як активність людини в умовах суспільного життя. Психологія прагне розгадати природу поведінки людини, управління нею у зв'язку із внутрішніми мотивами, цінностями, переконаннями, впливом інших факторів. Педагогіка досліджує процес виховання, результатом якого є поведінка, дії, вчинки. Деонтологія встановлює зразки належної професійної поведінки. Право як сукупність правил і норм визначає, при їх дотриманні, модель правомірної поведінки, при їх порушенні – модель протиправної поведінки. Девіантологія досліджує аномальні форми поведінки та їхні причини.

Поєднання комплексу знань з психології, педагогіки, юриспруденції та інших наук дозволяє розглянути поняття «поведінка» у значенні свідомих форм активності, дій, бездіяльності, вчинків, реакції людини, їх взаємодію з нормами моралі і права.

Поведінку людини, яка приносить соціальну користь і благо, виявляється у дотриманні норм права і моралі, виконанні громадянських, сімейних, професійних та інших обов'язків, у широкому розумінні будемо називати соціальною. Серед її видів можна виокремити:

- поведінку просоціальну (від лат. pro – для, socialis – те, що належить суспільству) – орієнтовану на дії в інтересах і на благо суспільства. Її різновидами є поведінка альтруїстична (від лат. alter – інший), яка виявляється в безкорисному піклуванні, прагненні допомагати людям, робити добро, ставити інтереси (щастя) інших людей вище за власні; допомагаюча поведінка (від англ. helping behavior) – безкорисне надання допомоги іншому, але без ризику і жертв для себе, на відміну від поведінки альтруїстичної;

- правомірну поведінку (від лат. ius – право) – дії, вчинки, спосіб життя людини в суспільстві, які відповідають нормам права. У цьому випадку модель «правильної, корисної» поведінки визначає держава і контролює її. В демократичній і тоталітарній (авторитарній, фашистській) державі ці моделі будуть мати велику різницю з погляду етики, психології і педагогіки, оскільки людиноцентрована держава створюватиме правову систему, орієнтовану на забезпечення природних прав, розвиток і реалізацію особистісного потенціалу, а тоталітарна (авторитарна, фашистська) – на викривлення етичних цінностей, пригнічення психологічної природи особистості, формування конформної поведінки, психології раба, ілюзорного уявлення щастя.

Держава, регулюючи суспільні відносини, використовує норми права імперативні і диспозитивні, заохочувальні і рекомендаційні, дозвільні, зобов'язальні, заборонні та ін. Всі вони визначають взірць прийнятної моделі поведінки людини в даному суспільстві. Аналізуючи правові явища з позиції психології, варто зазначити, що застосування державою примусових заходів за порушення правових норм або заохочувальних заходів за належну поведінку має біхевіористичну основу (від англ. behavior – поведінка) і реалізується за класичною формулою Б. Уотсона S – R, де S – стимул, R – реакція. Ортодоксальний біхевіоризм, як вчення про психологію поведінки, ґрунтується на ідеї залежності поведінки від зовнішніх – фізичних чи внутрішніх – фізіологічних впливів, закономірностях рефлекторної активності як тварин, так і людей. У правовому відношенні «стимулом» виступає санкція (від лат. sanctio – непорушний закон, найсуворіша постанова). Вона може бути елементом правової норми, заходом впливу на правопорушника у формі примусу. Догани, штрафи, арешти, позбавлення волі, виправні роботи, відшкодування збитків, сплата пені і неустойки є нічим іншим, як методом виховання – покаранням, від якого вже давно відмовилася гуманістична психологія і педагогіка. Отже, на сучасному етапі розвитку людства право, як регулятор поведінки, має спиратися не на фізіологічні рефлекси людини, а на глибинне розуміння гуманістичної природи людини, її духовності, розвиток особистості, олюднення поведінки через усвідомлення гуманістичних цінностей;

- позитивну девіантну поведінку (від лат. deviation – відхилення) – дії, вчинки людей, які відхиляються від встановлених тоталітарною (авторитарною, фашистською) державою правових норм, орієнтовані на актуалізацію демократичних процесів в ній, реалізацію правових цінностей і принципів. Така поведінка спрямована на соціальні зміни і прогрес. Вона притаманна насамперед громадським діячам, дисидентам, опозиціонерам;

- моральну поведінку (від лат. moralis – моральний) – система дій, вчинків людини, спосіб життя, які регулюються цінностями, нормами і принципами моралі.

Протилежною соціальною є асоціальна поведінка – дії, вчинки, спосіб життя людини, які не відповідають нормам моралі, права та культури, спрямовані проти суспільства. Її наслідком є шкода, яку зазнає суспільство в цілому або окремі його члени.

Асоціальна поведінка виникає внаслідок психічних відхилень, вад виховання і характеризується зухвалістю, жорстокістю, частими спалахами гніву, брехливістю, вандалізмом, садизмом, крадіжками тощо. Залежно від кваліфікації нанесеної шкоди щодо норм моралі і права можна виділити такі види асоціальної поведінки, як:

– дегенеративна поведінка (від лат. *degenerare* – вироджуватися) – порушення культури поведінки, моральних стандартів внаслідок антисоціальних розладів особистості. Такі особистості ігнорують і порушують права інших осіб, знущаються над тваринами і людьми. Вони імпульсивні, мають проблеми з алкогольною, наркотичною та іншою залежністю. Відчувати провину за скоєні антисоціальні вчинки не здатні. На виникнення антисоціальних розладів впливають як генетичні (біологічні), так і соціальні (психолого-педагогічні) фактори;

– проблемна поведінка – дії, вчинки людини, викликані психологічними розладами особистості: 1) межовим – людина постійно перебуває у стані між нормальним і психічним розладом, її образ Я викривлений, а поведінка стає імпульсивною; 2) афективним (емоційним) – порушення когнітивних процесів внаслідок деструкції нормального емоційного стану; 3) біполярним – коливання настрою між протилежними полюсами, що може призвести до маніакальності та глибокої депресії; 3) нарцисичним – характеризується надмірним почуттям власної значущості, завищеною самооцінкою, потребою особистої уваги з боку оточуючих; 4) параноїдним – особистість характеризується надмірною недовірою і підозрюваністю, проявами ворожнечі. Такі люди злопам'ятні, чутливі до звинувачень, схильні до інтриг, створюють конфлікти; 5) посттравматичним стресовим розладом – розлад, пов'язаний з постійним поверненням у травматичну подію, відчуттям тривоги, панічними атаками;

– девіантна поведінка – поведінка підлітків, яка відхиляється від норм моралі і культури, але не порушує правові норми;

– делінквентна поведінка (від лат. *deliktum* – проступок, провина) – протиправна поведінка людини (дія або бездіяльність), котра виявляється у порушенні правових норм, за що особа притягується до юридичної відповідальності (дисциплінарної, адміністративної, цивільної, кримінальної, конституційної). Найбільш соціально небезпечною є кримінальна поведінка, оскільки вона формується на хибних цінностях субкультури злочинного світу і виявляється у злочинній діяльності.

Підсумком трансдисциплінарного підходу розв'язання проблеми асоціальної поведінки людини в третьому тисячолітті є висновок про парадигмальні зміни правової свідомості, культури, результатом яких має стати вищий цивілізаційний щабель розвитку правових систем. Ці зміни мають ґрунтуватися не на існуючій біхевіористичній основі правових явищ, а на розвитку гуманістичного потенціалу людини, нових потреб і можливостей самовдосконалення особистості. Утвердження людини як повноправного суб'єкта соціокультурного прогресу можливе лише за умов викорінення із життя асоціальної поведінки – насильства, війни, тероризму і зростання цінностей свободи, справедливості, безпеки. Власне, педагогіка, психологія і право, утверджуючись у поєднанні як нове формоутворення розвитку цивілізації, має забезпечити збереження природного світу, людського в людині.

1. Корнієнко В. В. Особливості соціального функціонування та міжособистісних комунікацій як складові психологічного реабілітаційного потенціалу пацієнтів із депресивними порушеннями. *Journal Of Psychology Research*. 2019. Vol. 25 (8). P. 33–41.

2. Shablystiy V., Liudvik V. Distinguishing the endanger by the mother of a newborn child that caused the death of the child from related criminal offenses by signs of the subjective part. *PHILOSOPHY, ECONOMICS*. 2023. Vol. 3. No. 1. P. 249–256.